

Національний університет «КИЇВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Кафедра культурології

Казки та казкотерапія як виховна складова дитинства

Курсова робота

студентки 3 року навчання факультету гуманітарних наук

Мартинюк Ірини Ігорівни

Науковий керівник –

доктор культурології Демчук Р. В.

Київ – 2020

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1.....	6
Основа структури терапевтичної казки.....	6
1.1 Використання теоретичних розробок В. Я. Проппа та Д. Кемпбелла у казкотерапії.....	6
Розділ 2.....	13
Основні школи казкотерапії.....	13
2.1 Казкотерапія Т. Д. Зінкевич-Євстегнеєвої.....	13
2.2 Персоніфікована казкотерапія Р. М. Ткач.....	19
2.3 Психоказка І. В. Вачкова.....	23
Розділ 3.....	29
Аналіз використання народних мотивів у авторських казках.....	29
3.1 Історія дослідження української народної казки.....	29
3.2 Аналіз збірки казок та оповідань до Програми занять з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикової поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх у регіонах України.....	33
Висновки.....	37
Список використаної літератури.....	40
Додатки.....	44

Вступ

Актуальність теми. Казка як етнокультурний засіб виховання дітей тривалий час була об'єктом наукових досліджень, значно пізніше методи використання казки у терапевтичній діяльності психологів стали сферою нової галузі гуманітарного знання - казкотерапії. Казкотерапія як одна із психологічних методик вирішення проблем за допомогою використання казок активно розвивається впродовж останніх 20-х років. Унікальність цього методу полягає в інтегруванні значної культурної спадщини у вигляді казкових сюжетів та героїв у поєднанні з ефективними психологічними методиками для рішень психологічних проблем розвитку дитини. Актуальність роботи полягає у відносній малодослідженості теми та перспективі появи нових аспектів практичного поєднання психологічних методів та історії української культури. Швидкі зміни в гуманітарних науках та постійна поява нових розробок зумовлюють доцільність проведення дослідження.

Ступінь наукової розробки питання. З огляду на відносну новизну напрямку, ґрунтовних україномовних досліджень на даному етапі ще не так багато. Однією із найвпливовіших шкіл казкотерапії в Україні є школа Р. Ткач, яка постійно навчає нових фахівців, займається теоретичною розробкою теми та видає тематичні збірки терапевтичних казок.

Різне ставлення науковців до зародження казкотерапії зумовлене варіаціями поглядів на початок відліку, який зрідка розглядається одночасним з появою казки. Найважливішими для розробки концепцій казкотерапії є праці В.Проппа, Д. Кемпбелла, аналітична психологія Юнга, роботи Д. Бретт, М. Моліцької. Важливими є розробки шкіл Т. Зінкевич-Євстегнеєвої, І.Вачкова, кожна з яких має особливості в методах і завданнях, які вони вирішують. Так, І.Вачков розглядає казкотерапію як напрямок практичної психології, що за допомогою метафоричних ресурсів казки дозволяє людям розвивати самосвідомість і будувати особливі рівні взаємодії одне з одним, що створює умови для становлення суб'єктності, його розробки стосуються переважно педагогіки, тобто створені казки застосовуються для груп дітей одного віку. Т.

Д. Зінкевич-Євстегнеєва розглядає казкотерапію як набір способів «передачі знань про духовний шлях і соціальної реалізації людини», де головним результатом сформованої казки є корекційний вплив на поведінку дитини. Персоніфікована казкотерапія Р. Ткач зосереджується на відображенні проблем дитини, пропозиції заміщуючого досвіду та особливого алгоритму побудови казки, що базується на роботах В. Проппа та Д. Кемпбелла, з подальшим вирішенням психологічної проблеми.

Роботи українських дослідників на сучасному етапі стосуються переважно практичного застосування казок для консультування дітей з родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб – С. Поворознюк, а також для формування позитивних життєвих сценаріїв у школярів молодшого шкільного віку та вихованні вихованців притулків для неповнолітніх колективами соціальних педагогів і психологів.

Метою роботи є дослідження відмінностей основних шкіл казкотерапії, алгоритмів побудови терапевтичної казки та аналіз якості використання мотивів українських народних казок у пропонованих психологами збірками.

Сформульована мета роботи передбачає розв'язання таких завдань:

- Визначити відмінності між теоретичними працями щодо структури чарівної казки та їх практичною адаптацією для відповідності потребам практики казкотерапії;
- Порівняти підходи основних шкіл казкотерапії;
- Проаналізувати якість використання мотивів українських народних казок як джерела методу в сучасних збірках психологів.

Об'єктом дослідження є казкотерапія як психологічний метод, джерелом якого є народні казки.

Предметом дослідження є особливості мотивів та виховних аспектів у розроблених сучасними психологами дитячих казках.

Методи дослідження: до слідження ґрунтується на інтеграції методів загальнонаукові - аналітичний, дескриптивний, порівняльний, а також метод

наукового експерименту. Для підбиття висновків дослідження застосовано метод теоретичного узагальнення.

Розділ 1

Основа структури терапевтичної казки

1.1 Використання теоретичних розробок В. Проппа та Д. Кемпбелла у казкотерапії

Історичні витоки казки загублені в глибині століть, вона є інтертекстом, що в закодованих образних, символічних формулах акумулювала в собі знання і від часу своєї появи виступає як засіб передачі життєвого досвіду, моральних цінностей, правил поведінки. Впродовж історії досліджень науковцями розроблено безліч визначень поняття казка. Так, наприклад, один із енциклопедичних словників розглядає її як «Один із основних жанрів усної народно-поетичної творчості, епічний, переважно прозовий художній твір чарівного, авантюрного чи побутового характеру з установкою на вигадку» [27]. С. Нартова-Бочевар розглядає її як «коротку, повчальну, частіше оптимістичну історію, що включає правду і вимисел» [29]. Психолог М.-Л. фон Франц означає казку як «абстраговану форму місцевого переказу, представленого в більш стислій і кристалізованій формі ... Початковою формою фольклорних казок є місцеві перекази, парapsихологічні історії і розповіді про чудеса, які виникають у вигляді звичайних галюцинацій внаслідок вторгнення архетипових змістів із колективного несвідомого» [44]. Ще до появи психотерапії як наукового методу казка була інструментом навчання та виховання.

Казкотерапія - одна із психологічних методик вирішення проблем за допомогою використання казок. Користь дитині від ознайомлення з казками відома ще від початку розвитку цивілізації, а на формування казкотерапії вплинуло багато дослідників. Так, зокрема дитячий психолог Бруно Беттельгейм у праці «Чарівне і корисне: про значення і цінності казки» дослідив класичний фонд народної прози, проаналізував її функції, звернув увагу на її терапевтичні властивості. Він довів, що казки та легенди здатні допомогти дитині адаптуватись у мінливому соціокультурному середовищі

[9], привчити до традицій власного народу, перебороти страх перед дорослим життям і майбутньою самостійністю, а також виховують відповідальність.

Значного впливу на поширення казкотерапії мали роботи клінічного психолога Д. Бретт та дослідниці М. Молицької. Так, Д. Бретт створила цикл оповідань про дівчину Анну, яка долала різні життєві виклики, але надприродних елементів була незначна кількість, попри те, що структурно вони подібні до народних казок. Додатки та поради для використання батьками щодо створення власних оповідань допомогли широкому загалу зацікавитись практичною користю методу. Схожий ефект мали терапевтичні казки М. Молицької на польському книжковому ринку [34; 44].

Впродовж усієї історії розвитку казкотерапії однією із рис, яка об'єднує різні школи підходів, є використання праць В. Проппа та Д. Кемпбела при створенні терапевтичної казки, тож для ефективного аналізу подальших розробок варто звернутися до ключових робіт, якими послуговуються сучасні психологи-казкотерапевти.

Праця В. Проппа, вперше опублікована у 1928 році, аналізує морфологію чарівної казки, описуючи її через співвідношення частин казки до цілого. Головним композиційним стержнем казок є виконання 31 функції дійовими особами казки у визначеній послідовності з різними варіантами в межах кожної функції. Наразі розглянемо їх перелік, адже вони неодноразово цитуються психологами з поясненням психологічних причин таких вчинків героїв для досягнення терапевтичного ефекту.

Функції головних героїв казки за В. Проппом:

1. Один з членів сім'ї відлучається з дому.
2. До героя звертаються із заборною.
3. Заборона порушується.
4. Антагоніст намагається провести розвідку.
5. Антагоніст отримує відомості про власну жертву.
6. Антагоніст намагається обманути свою жертву, щоб заволодіти нею або її власністю.

7. Жертва піддається на обман і мимоволі допомагає ворогу.
8. Антагоніст наносить шкоду одному із членів родини або власності.
Одному із членів родини чогось бракує, або йому хочеться щось мати.
9. Повідомляється про лихо або брак, до героя звертаються з проханням або наказом, відсилають або відпускають його.
10. Шукач погоджується і приймає рішення протистояти.
11. Герой покидає дім.
12. Герой випробовується, піддається нападу, завдяки чому готується до отримання ним чарівного засобу або помічника.
13. Герой реагує на дії майбутнього дарувальника.
14. В розпорядження героя потрапляє чарівний засіб.
15. Герой переноситься, добирається або приводиться до місця знаходження предмету пошуків.
16. Герой і його антагоніст вступає в безпосередню боротьбу.
17. Герой отримує мітку.
18. Антагоніст переможений.
19. Першочергове лихо або нестача ліквідуються.
20. Герой повертається.
21. Герой піддається переслідуванню.
22. Герой рятується від переслідування.
23. Герой невпізнаним прибуває додому або в іншу країну.
24. Несправжній герой висуває необґрунтовані вимоги.
25. Герою пропонується важке завдання.
26. Завдання вирішується.
27. Героя впізнають.
28. Несправжній герой або антагоніст, шкідник викривається.
29. Герой здобуває новий вигляд.
30. Ворог карається.
31. Герой одружується [35].

З розглянутих вище етапів бачимо, що велика увага приділяється «ритуалам переходу», насамперед обряд ініціації, весільний та поховальний. Для психологів ініціація є позаісторичною архетиповою поведінкою психіки, в той час як етнографи вивчають цей процес як обряд, що стосується певного етапу культури. Зупинимося на аналізі ініціації з точки зору аналітичної психології— як становлення і розвитку особистості, досягнення нею повноти життя через розширенні функцій та можливостей свідомості, виходу на якісно новий рівень (дорослішання) через долавання перешкод. Так, Г. Вер, відомий дослідник творчості К. Юнга, так описує індивідуацію: «...вона є комплексом подій і особливого роду життєве завдання. Її можна охарактеризувати такими словами: людина повинна стати тим, ким вона має задатки стати.» [11, с. 282]

Трансформація особистості відбувається на основі взаємодії свідомої та несвідомої сторони життя, що знаходить відображення у дійових особах казки. Головний герой казки є метафоричним відображенням центру свідомості особистості (Его), який досягає зрілості через серію героїчних подвигів. Результатом процесу індивідуації є становлення архетипу Самості, який є основою для інтеграції несвідомої і свідомої сторони життя, це часто відбувається через боротьбу, руйнування усталеної картини світу – тобто, шлях, який проходить герой казки в рамках юнгіанської психотерапії є шляхом набуття Самості. Початок процесу індивідуації часто співпадає з кризою образу, маски людини в очах суспільства, що відповідає Персоні [25]. Метою індивідуації є інтегрування Его-центру людини в цілісну широку структуру. Наступна стадія процесу стосується Тіні, як змісту витісненого у недсвідоме, і яка часто розглядається психологами як антагоніст казки. Бо коли Его відкривається для несвідомого, поведінка потребує корегування, узгодженого з новими набутими знаннями, що в казках зображується як перемога над злодієм, суперником. Ще однією важливою стадією є зустріч з архетипом Аніми (у чоловіка) та Анімуса (у жінки), які є образами протилежної статі в душі людини, інтеграція яких є необхідною складовою для розвитку свідомості. Кожен із архетипів має як позитивні, так і негативні риси. Так,

наприклад, для героя казки зустріч з архетипом Аніми відображається як порятунок принцеси та ін. Завершальним етапом вважається інтегрування змісту психіки в самість, що поєднує прояви психічного як свідомого, так і несвідомого[25]. Тобто, індивідуалізація є як способом побудови повноцінного зв'язку з соціумом, так і розкриттям потенціалу особистості, її талантів, що співпадає з функціями, за якісне формування яких у дитини відповідає серед іншого й казка.

Другою найвпливовішою працею, актуальність якої зберігається від дати її першої публікації у 1949 р., є робота «Герой з тисячею облич» Д. Кемпбела з порівняльної міфології. Американський дослідник сформував схему з 17 елементів, розділених на три фази, яка є спільною для міфів про героїв різних народів. Тезово розглянемо основні її елементи для аналізу використання її сучасними казкотерапевтами. Так, три фази включають відчуження – як момент покидання власного дому героєм, початок пізнання незвіданого у світі; друга – ініціація – мандрівка героя по чарівному світу, перемога над ворогами, відгадування загадок, оволодіння головним скарбом; третя фаза – повернення героя у рідний дім, щоб поділитися здобутим з рідними [26]. Всі згадані елементи є обов'язковим складником сучасних казок з терапевтичними цілями.

Перша фаза складається з 5 елементів:

1. Поклик до пригод, коли герой розуміє про потребу розпочати мандрівку;
2. Відторгнення поклику, коли заклик до мандрів сприймається як помилка, невиправдана вимога до звичайної людини;
3. Надприродне покровительство, допомога чарівних сил: вчителя, спадок батька-героя;
4. Долання першого порогу, вихід з безпечного світу у зону небезпек, долання випробувань на кордоні світів;
5. «В череві кита» - переживання помилкової смерті, в результаті якої відбувається остаточне відділення від минулого;

6. Початок другої фази. Шлях випробувань – перші виклики для героя, під час яких проявляються його слабкі сторони;
7. Зустріч з богинею, яка є випробуванням здатності героя заслужити любов;
8. Жінка як спокусниця, як зустріч із таємними бажаннями, які можуть стати на заваді долання перешкод;
9. Примирення з батьком, коли син стає рівним з батьком, дорослішає, здобуває контроль над найстрашнішою силою в своєму житті, яка може втілюватися не лише в персонажі батька;
10. Апофеоз – блаженство героя після здобутих перемог;
11. Нагорода в кінці шляху, часто отримання скарбу;
12. Третя фаза – повернення назад, які не страшні для героя, який здобув значну силу; відмова від повернення, бажання перебувати з богами;
13. Чарівна втеча у казках, де герой, здобувши скарб, тікає від переслідування чудовиськ;
14. Порятунок ззовні, коли допоміжні чарівні сили залишають героя у момент вирішального бою і повертаються при необхідності допомоги після завершення поєдинку;
15. Долання порогу у світ повсякдення, складнощі збереження здобутого скарбу та набутих навичок у буденному житті.
16. і 17. Щасливе життя «героя-бога» серед людей: «жили вони довго і щасливо [26].

З описаного вище розуміємо, що підтверджується відповідність сюжету казки до обряду ініціації, дорослішання, який у реальному житті супроводжується доланням викликів, емоційних криз та психологічними етапами розвитку, яким в аналітичній психології відповідає поняття індивідуації. Серед етапів, на який звертає менше уваги В. Пропп, є позбавлення залежності від архетипу батька, виділеного Д. Кемпбелом як дев'ятий елемент схеми. У казках відповідником цієї зміни є відділення

героя від мудреця, після завершення навчання у якого розпочинається незалежний від інших шлях становлення.

Другим аспектом, на якому акцентує увагу Д. Кемпбел, є п'ятий елемент шляху – помилкова смерть з подальшим відродженням, яка розглядається психологами як метафоричне позначення кризи зростання, з якою стикається кожен на шляху дорослішання. Успішне проходження цього етапу відповідає точці неповернення на шляху досягнення психологічної зрілості в реальному житті.

Окремо варто відзначити, що чарівні предмети або тварини в казці демонструють дитині матеріалізовані риси, яких герой набуває на своєму шляху, їх виражена тілесність допомагає усвідомити нові навички та моделі поведінки, необхідні для додання труднощів. Аналізу цього аспекту казкотерапевтами приділяється багато уваги, оскільки часто він не відрефлексовується дітьми при початковому сприйнятті. Тож при розробленні терапевтичних казок важливо виокремлювати шлях здобуття чарівного предмета, який герой має пройти, для обговорення з дітьми етапів, які доведеться пройти при опануванні нових вмінь та знань.

Отже, актуальність цих досліджень для казкотерапії пов'язана зі спільною фабулою більшості казок щодо етапів становлення героя, яка відповідає потребам психолога для роботи з дітьми. Демонстрація викликів, з якими стикаються казкові персонажі, їх боротьба і відповідні зміни поведінки або рис характеру – незамінний інструмент для обговорення і аналізу з дітьми та апелювання до їхнього життєвого досвіду. І в зв'язку з тим, що життя кожної людини є процесом становлення і розвитку, доданням складнощів, вікових криз та опануванням нових навичок, символічним відображенням яких є казки, актуальність теоретичних праць з морфології чарівної казки та мономіфу, які допомагають сформувати каркас терапевтичної історії, зберігаючи відповідність структурі традиційної народної казки та етапам становлення цілісної особистості водночас, буде зберігатися впродовж наступних етапів розвитку казкотерапії.

Розділ 2

Основні школи казкотерапії

2.1 Казкотерапія Т. Зінкевич-Євстегнеєвої

На сучасному етапі розвитку досліджень існує багато визначень казкотерапії та підходів до її практичного використання, тож розглянемо три основні із них, які використовуються зокрема у пострадянському просторі.

Так, однією із них є школа підходів психолога Т. Зінкевич-Євстегнеєвої, яка розглядає казкотерапію як набір способів «передачі знань про духовний шлях і соціальної реалізації людини» [20]. Вона використовує казкотерапію як виховну систему, яка відповідає внутрішній картині світу людини. Автор пише про те, що казкотерапія - це «процес пошуку сенсу, розшифровки знань про світ і системи взаємовідносин в ньому»; «процес утворення зв'язку між казковими подіями та поведінкою у реальному житті»; «процес перенесення казкових змістів у реальність»; «процес активізації ресурсів, потенціалу особистості; процес екологічного виховання дітей»; «процес об'єктивізації проблемних ситуацій»; «процес поліпшення внутрішньої природи і навколишнього світу» [20].

У своїх роботах вона описує казкотерапію як процес об'єктивізації проблемних ситуацій. На прикладі роботи з аналізом казки Р. Кіплінга про кита, який після втрати риби для харчування отримав пораду про вживання в їжу чоловіка, проковтнув моряка на плоту, а потім, щоб позбутися гикавки, спричиненої танцями чоловіка в його шлунку, змушений був довести його до берегів Англії, отримавши на додачу подарунок у вигляді решітки, встромленої моряком в його рот, після чого кит зміг їсти лише дрібну їжу. Ця казка створює ситуацію, в якій дитина задумується над її неоднозначністю, коли початково негативні події є корисними в подальшому майбутньому. Після цього психолог пропонує ставити питання про випадки, коли дитина почувалася ображеною, згадує про те, як скривджений моряком кит отримав нову можливість отримувати їжу, пропонує подумати про здобуті можливості, яким людина

завдячує подібним ситуаціям, знаходячи паралелі реального життя з тим, чому навчає казка [20].

Т. Зінкевич-Євстигнєєва також говорить, що, читаючи або слухаючи казки, людина в своєму несвідомому накопичує символічний «банк життєвих ситуацій». У процесі роботи з дитиною фахівець звертається як до життєвого досвіду людини, так і до казкового «банку життєвих ситуацій», і саме це часто дозволяє знайти потрібне рішення в тій чи іншій ситуації [21]. Водночас, вона згадує, що казки для людини виступають як усвідомлення джерела сили, активізації потенціалу особистості у зв'язку з розумінням, що виклики даються найсильнішому герою, який здатен їх витримати. В такій ситуації ті, хто звертається до психолога-казкотерапевта і, на перший погляд, знаходяться у слабкій позиції, усвідомлюють власні можливості. Додатково автор виділяє роль казкотерапії у процесі екологічної освіти і виховання, адже за ідеями казкових світів стоїть ідея одухотвореності оточуючого світу, що допомагає пізнати «казковий світ природніх духів» [20]. А також визначає методику як терапію середовищем, «особливою казковою обстановкою, в якій можуть проявитися потенційні частини особистості, щось нереалізоване, може матеріалізуватися мрія; а головне, в ній з'являється відчуття захищеності і аромат таємниці».

На думку Н. Пезешкіана, казки виконують такі функції [32]: «

1. «функція дзеркала (казки відображають внутрішню картину світу людини, є дзеркальним відображенням);
2. функція моделі (казки відображають різні проблемні ситуації і надають можливі шляхи їх вирішення, тобто казки являють собою певну модель поведінки, надають життєвий урок);
3. функція опосередкування (казка є посередником між вихованцем і психологом);
4. функція зберігання досвіду (казка створює у несвідомому запас знань, досвіду, сили, які продовжують діяти в повсякденному житті людини і після роботи над нею);

5. функція повернення на більш ранні етапи індивідуального розвитку (казка допомагає доторкнутися до чарів, відкриває двері дитинства, фантазії, яскравості, образності, творчості);
6. функція альтернативної концепції (казка виступає альтернативною концепцією, яка надає неоднозначну життєву ситуацію для сприйняття, яка або приймається, або спростовується);
7. функція зміни позиції (казка допомагає сформуванню нового погляду на будь-яку життєву ситуацію і перейти на більш високий рівень її осмислення)» [1132].

Важливим є згаданий Т. Зінкевич-Євстигнєвою поділ на чотири етапи розвитку казкотерапії, кожен із яких не закінчувався, поступаючи місцем новому. Першим етапом вважається усна народна творчість, початок якої загублений у глибині століть. Другий етап казкотерапії є збирання та дослідження казок і міфів, психологічний етап якого пов'язаний з іменами К.-Г. Юнга, М.-Л. фон Франц, Б. Бегтельхейма, В. Проппа та інших. Автор відзначає, що і термінологія психоаналізу заснована на міфах. Третій етап вважається психотехнічним, за якого сучасні практичні підходи застосовують казку як техніку, привід для психодіагностики, корекції і розвитку особистості. Четвертий етап – інтеграційний, що пов'язаний з формуванням концепції комплексної казкотерапії, з духовним підходом до казок, з розумінням казкотерапії як органічної людському сприйняттю виховної системи, перевіреної багатьма поколіннями предків [20].

Суперечливе питання класифікації казок Т. Зінкевич-Євстигнєва, вирішує, виокремлюючи такі їх види: художні, дидактичні, психокорекційні, психотерапевтичні та медитативні. Вона говорить про те, що художні казки можуть бути народними та авторськими, і в кожній із них є дидактичний, психотерапевтичний, психокорективний і медитативний аспекти [20]. При такому поділі художні казки відповідають класичним визначенням літературних творів, дидактичні - це ті, які використовують для мотивації до навчального процесу, часто ними користуються педагоги для пояснення

матеріалу, інструкції до завдань і т.п. Психокорекційні казки - ті, що складені психологами, лікарями, педагогами, батьками, які відображають різного роду проблеми дитини: емоційні труднощі, проблеми в спілкуванні, тривогу, страхи, неприйняття себе та ін. В таких випадках головний герой є прототипом дитини, а психолог, описуючи життя героя, за допомогою метафори передає реальне життя дитини. Дуже часто в подібних казках «шифрується» модель конструктивного виходу з ситуації, що склалася. Психотерапевтичні казки - це казки, які в буквальному сенсі зачіпають, «лікують» душу дитини. У них можна знайти глибинні міркування про насущні філософські питання: добро, любов, дружбу, життя і смерті. Подібні казки допомагають змінити людину, її світовідчуття [20].

Схема роботи автора базується на питаннях до дитини, їх обговоренню; так, в універсальній схемі запропоновано звертати увагу дитини на основну тему, мотиви вчинків героїв, способи долаття труднощів, їх ставлення до оточуючого світу і себе, актуалізовані почуття, проявлені емоції у певних ситуаціях, образи та символи. Водночас при конструюванні казки Т. Зінкевич-Євстигнєєва пропонує такі універсальні способи долаття перешкод на шляху героя в казках: пряма афесія – рішення з позиції сили, переведення ситуації в жарт, коли герой грає роль слабкого, використання чарівних предметів і помічників, групове рішення проблем та передача відповідальності іншому.

Сюжети народних казок авторка ділить на казки про тварин, взаємовідносини тварин та людей, побутові, страшні та чарівні. Наприклад, з казкою про «Курочку Рябу» пропонуються такі сценарії обговорення з дітьми: «Про що ця казка?

- про подарунок долі («золоте яйце») і про те, що роблять з ним непередбачені люди;

- про стереотипи людської поведінки (якщо яйце, то по ньому потрібно бити, незалежно від якості шкаралупи);

- про випадковості, які зазвичай трапляються закономірно («Мишка бігла, хвостиком махнула, яєчко впало і розбилося»);

- про любов до ближнього («Не плач, діду, не плач, бабо, я знесу вам інше яєчко, що не золоте, а просте»);

- про розбиті мрії або надії (яєчко розбилося)» [20].

Як висновки про те, чому казка навчає, пропонуються підтримка дому в чистоті для застерігання появи мишей, гнучкості у вирішенні завдань, щоб дід і баба не вдарили по золотому яйцю, а знайшли альтернативу, не дарувати того, що людина не готова отримати, та ін. Основним завданням вбачається багатогранність погляду на життєві події.

У дидактичних казках для засвоєння вивченого матеріалу пропонується такий алгоритм: «

1. Введення у казковий світ та оживлення абстрактних символів;
2. Руйнація благополуччя казковими персонажами (дракони, Коцій Безсмертний), стихійними лихами або емоційними станами.
3. Звернення до дитини, яка може стати рятівником у випадку виконання певного завдання» [20], (дод. 1).

Під психокорекційними казками розуміються ті, які використовуються для «заміщення» неефективного стилю поведінки дитини з поясненням сенсу того, що відбувається. Автор наголошує на доцільності їх використання до 11-13 років. Їхній алгоритм полягає у таких кроках: «

1. Вибір героя, близького дитині за віком, характером;
2. Опис його життя у казковій країні так, щоб були зрозумілими подібності з життям дитини;
3. Поява проблемної ситуації, схожої з досвідом дитини;
4. Пошук героєм виходу із ситуації різними шляхами (знайомства з героями, що мали подібні проблеми, мудрий наставник, що пояснює сенс того, що відбувається) для того, щоб запропонувати альтернативну модель поведінки;
5. Усвідомлення героєм власної неповноти і становлення на шлях змін» [20], (дод. 2).

Розрізняючи психотерапевтичні казки, авторка звертає увагу, що вони часто «присвячені питанням життя і смерті, ставленням до втрат та здобутків, де треба перейти в сферу філософії подій та взаємовідносин». До кожного з різновидів казок пропонується малювати ілюстрації, створювати ляльки, розігрувати спектаклі (дод. 3).

Метою створення медитативних казок авторка вважає «накопичення позитивного образного досвіду, зняття психоемоційного напруження, створення кращих моделей взаємовідносин», «повідомлення несвідомому позитивних «ідеальних моделей» взаємовідносин з визначальною рисою відсутності конфліктів та злих героїв (дод. 4).

Таким чином, розглянувши популярну школу казкотерапії, ми ознайомилися з поглядом на історію розвитку казкотерапії, варіантами класифікації казок, прикладами їх застосування, аналізу та алгоритмами їх створення і використання.

2.2 Персоніфікована казкотерапія Р. Ткач

Сучасний психолог-казкотерапевт Р. Ткач є засновницею власної школи персоніфікованої казкотерапії, працюючи з психотерапевтичними метафорами. Дослідниця вважає, що казка тільки тоді стає терапевтичною, коли дитина ототожнюється з її героями, може провести паралель між сюжетом та власним життям і витягує якийсь урок або розуміє приховане повідомлення [40]. Пояснення цього феномену полягає, за Р. Ткач, у тому, що сенс казки сприймається одразу на свідомому та несвідомому рівнях. Буквальний зміст приймається як вигаданий, в той час як несвідомо дитина вірить почутому та задає необхідну програму змін у поведінці, цінностях, поглядах. При цьому свідомі і несвідомі психіка розглядаються як метафоричне позначення правої та лівої півкулі головного мозку, де перша відповідає за використання сигналів, що приходять від органів чуттів, а остання відповідає за логіку, мовлення, окрім цього, враховується використання «правопівкульного типу мислення» у дітей до 12 років [40].

Серед основних правил розробки казки є певна міра схожості з проблемою дитини, але не ідентичність, запропонований «замісний» досвід для можливості нового вибору виходу із ситуації, а також схема побудови казкового сюжету:

1. «Жили-були» (зустріч з персонажами; вважається, що з 5-6 років дитина надає перевагу чарівним казкам, в підлітковому віці доречними є казки-притчі та побутові казки);
2. «Одного разу» (зіткнення з проблемою, що схожа з досвідом дитини);
3. «Через це» (зміна напрямку, яка демонструє пошук рішення проблеми героями);
4. Кульмінація (долання труднощів);
5. Розв'язка (результат дій героїв казки: негативний – покара героя, що вчинив погано, позитивний – герой, який пройшов через всі виклики, показуючи свої кращі якості, нагороджений);

б. Мораль казки (герої роблять висновки і виносять уроки з власних дій, змінюючись при цьому) [40].

В своїй основній праці «Казкотерапія дитячих проблем» авторка детально описує особливості створення казок для боязких дітей, гіперактивних, агресивних, розладів поведінки з фізичними проявами, сімейних відносин та втрат. Автор опирається на виділені психологами страхи, які притаманні певному віку: 2-3 роки – страх тварин, темноти, нічні страхи; 4 роки - страх комах, води, висоти, казкових героїв; 5-6 років – страх нещастя, пожеж, катастроф, школи; з 7-8 років – страх смерті чи страх смерті близьких. Згадуючи продуктивність цієї емоції, Р. Ткач опирається на закон уяви, сформульований психологом Л. Виготським, про пряму залежність потужності уяви від різноманіття попереднього досвіду людини, тобто дитяча уява відносно бідна у порівнянні зі старшими членами родини, це означає, що дитина не боїться вампіра, поки вона не знає, хто це і не бачить страх старших при перегляді відповідного кіно або читанні книг [13]. У випадку набуття такого досвіду і страху пропонуються веселі парадоксальні, неочікувані казки зі смішними або абсурдними ситуаціями, коли чудовисько, що переслідує героя, раптово підсковзується, спотикається і падає або ж перетворюється на друга завдяки доброму вчинку (дод. 5).

Окремо виділяється метод символдрами (кататимно-імагінативна психотерапія), розроблена німецьким професором Х. Лейнером, яка полягає у вільному фантазуванні в формі образів, «внутрішніх картин» на задану тему. Ця методика була адаптована Я. Обуховим у «Кататимному поході в казку» і передбачає розповідь дитини про улюблену казку, розслаблення і пропозицію закрити очі і уявити себе в цій історії, обговорення такого досвіду з подальшими завданнями, наприклад, створення ілюстрацій та ін. [30]. Тож казка навчає продуктивно проживати власні страхи, направляючи та проєктуючи їх на конкретні казкові образи.

При адаптації казок до потреб гіперактивних дітей використовуються терапевтичні метафори з «вбудованими» повідомленнями, тобто вони несуть

в собі непряме вказування для корегування поведінки, таким чином повністю не усвідомлюючись, що не викликає необхідність у дитини захищатися у відповідь. Розповідаються такі казки, за словами Р. Ткач, з прив'язкою до певної події і комбінується з вправами на увагу, наприклад, пропозиціями скласти казку з улюбленими героями за правилом, де кожен учасник має придумувати лише одне речення, яке буде продовженням розказаної попередньо історії [40]. Ця вправа ускладнюється правилом повторення речення попереднього учасника. Таким чином, дитина завдяки інтересу до улюблених героїв казок, навчається слухати інших та запам'ятовувати чужі слова і реагувати на них в рамках заданих правил. Водночас подібні ситуації доповнюються іншими психологічними методиками, наприклад, виконанням певного завдання при навмисних перешкодах (дзвону дзвінка, підмітанню під ногами) або методиці Мюнстерберга (виділенні слів серед буквенного ряду) для розвитку уваги.

При доланні агресії у дітей на додачу до цікавих їм героїв ефективними вважаються інсценування створених казок. Наприклад, коли за браком тепла, ласки з боку батьків або досвіду фізичних покарань батьки та інші члени родини в казці про лева, який підтверджував авторитет силою та завданням болю іншим, мали у відповідь на питання сина-левеняти про неповагу до нього дати поради про прояв доброти та ніжності, одночасно обіймаючи сина [40] (дод. 6). Складнощі при виконанні можуть бути пов'язані з асоціаціями фізичного насилля або іншим травматичним досвідом у дитини.

Опираючись на праці психологів, Р. Ткач пропонує розглядати терапевтичну метафору як єдиний процес спілкування, який включає три рівні: сюжетну лінію, навіювання та переплетіння. Сюжетний рівень відповідає згаданій вище схемі побудови, навіювання передбачає короткі фрагменти великих тверджень, розкиданих по тексту як стислі формулювання бажаної поведінки, ставлення. Приміром, «Сила в продуктах» у казці для дитини, яка відмовляється достатньо їсти. Третій рівень – переплетіння, який означає активацію всіх п'яти сенсорних систем, використання слів «бачу», «чую»,

«відчуваю» та візуальних, аудіальних і кінестетичних предикатів. Наприклад, до візуальних предикатів належать «спалахнути», «блистіти», «слідкувати», «уявляти», «яскравий», аудіальні – «хихотіти», «тихо», «хрустіти», «дзвінкий», кінестетичні – «схопити», «наблизитися», «торкнутися», «сердитися», «холодний» та ін. [39]. Це сприяє не лише збалансованому розвитку сенсорних процесів, а й робить казку реалістичнішою для дитини та легшою для уяви через деталізацію.

Ефективність закріплюється також психологічним методом «живої» метафори як засіб звернення до несвідомого через заблоковані відчуття. Так, дітям з енурезом пропонується мити посуд по одній тарілці, щоразу вимикаючи воду для вироблення кінестетичного відчуття контролювання потоку води. Іншим методом є парадоксальне втручання, розроблене на початку 20 ст. для поведінкових змін з парадоксальним перебільшенням негативних зразків поведінки. Приміром, при плачі дитини на початку виконання домашнього завдання її просять плакати по-різному: сильно – під час читання, сильніше під час вирішення математичних задач і найсильніше під час малювання [40]. Такий парадоксальний принцип може також використовуватися для моделювання поведінки героя казки.

Також практиками-казкотерапевтами використовується методика-гра «обопільної розповіді», розроблена Р. Гарднером, коли дитині пропонується створити власну казку на основі інтересів, а терапевт після вислуховування її створює сюжет з тими самими героями і фабулою і додає при цьому важливі аспекти здорової адаптації, яких може не вистачити у дитини.

Таким чином, ми розглянули особливості школи казкотерапії Р. Ткач, практичне використання алгоритмів, запропонованих Я. Проппом та Д. Кемпбелом при створенні сюжету казки, описали основні психологічні техніки для закріплення ефекту казки та складові фабули, які підсилюють терапевтичний ефект, підтвердили важливість ототожнення дитини з улюбленими героями та знайомими сюжетами для ефективності роботи казкотерапевта.

2.3 Психоказка І. Вачкова

Третя найпопулярніша школа казкотерапії представлена розробками І.В.Вачкова, який розглядає її як напрямок практичної психології, що, використовуючи метафоричні ресурси казки, дозволяє людям розвивати самосвідомість і будувати особливі рівні взаємодії одне з одним, що створює умови для становлення суб'єктності [Error! Reference source not found.]. Казка розглядається як місце зустрічі її слухача і читача з собою, бо метафора, яка лежить в її основі, є як казковим відображенням реального світу, зокрема способам побудови взаємовідносин, так і прихованого, часто неусвідомленого внутрішнього світу. Метафора, за І. В. Вачковим, пом'якшує вплив негативних емоцій у випадку отримання травмуючої інформації про систему людських взаємовідносин; пов'язує семантичний простір психолога/вчителя та дитини (під яким розуміється система функціонально виправданих зв'язків між значущими для певного кола людей семантичних елементів (сенсами та значеннями); забезпечує розкриття творчого потенціалу учасників у процесі спільної активності та сприяє розвитку самосвідомості [10].

Основною ціллю казкотерапії автор вбачає допомогу дитині розвинутися найоптимальнішим способом, головною умовою якого є підвищення рівня самосвідомості. Особливу увагу дослідник приділяє ролі казкотерапії в освітній системі, основним ресурсом для якої є особистісно-орієнтований підхід до навчання дітей, який реалізується в системі розвиваючої освіти. А оскільки досягнення певного рівня самоусвідомлення є важливим елементом, що уможливорює зростання дитини до рівня суб'єкта саморозвитку, є доведеним, то автор обґрунтовує необхідність психологічної казки (психоказки), основними завданнями якої є «розкриття перед дитиною глибин її внутрішнього світу, розвитку самосвідомості, знайомства з основними психологічними поняттями, допомога на шляху становлення особистості» [Error! Reference source not found.].

Найважливішими функціями казки автор вважає символічне відображення в ній древніх ритуалів, особливо ініціації – виходу на якісно новий рівень

(дорослішання) через долаання перешкод; опис глибинного досвіду проживання емоційних криз, характерних для людського розвитку, що активує адаптаційні механізми боротьби зі стресом; навчання дитини продуктивно переживати страх, проєктуючи його на образи казкових героїв; проєктування на реальну життєву ситуацію дитини та включення глибинних механізмів несвідомого завдяки архетиповим елементам; ефективність її дії за умови схожості семантичного простору душі дитини та казки, а також художній цінності.

Коротко оглядаючи історію досліджень казки, автор згадує важливість цілеспрямованого фольклорного їх записуванню та перших інтерпретаційних спробах (І. І. Вінкельмана, І. Г. Гердера, К. Ф. Морітца). Згадуючи популярні у ХІХ ст. школи підходів щодо схожості мотивів казок різних народів світу, зокрема «індійську» Т. Бенфея, згідно з якою основні казкові сюжети і образи поширилися з Індії; «вавилонську», коли, за А. Йенсеном, Х. Вінклером, батьківщиною казок є Вавилон; «версію багатьох центрів» або «фінську школу» К. Крона, А. Аарне, які вважають, що неможливо вказати єдиний центр поширення, автор пропонує як головних фокус дослідження причину відносно невеликої кількості казок зі схожими сюжетами, які збереглися. І робить припущення про важливу роль осмислювання спільних для багатьох людей психологічних механізмів, які допомагали становленню зрілої особистості, пропонували несвідомі шляхи рішення життєвих криз у казках, які збереглися донині [**Error! Reference source not found.**]. Про це згадував також Б. Беттельхайм, розглядаючи смерть і відродження героя як символ кризи зростання, а щасливе закінчення – перемогу у психологічній боротьбі.

Важливу роль автор приділяє аналізу метафори як одного з основних інструментів казки, особливість якої полягає у спорідненості її з вмінням людей знаходити схожість між різними класами об'єктів, бо вона використовує перенесення рис одного предмета на інший за принципом схожості або контрасту. Дослідники часто відмічали матеріалізацію ряду категорій у чарівних казках, наприклад, вміння мають виражену тілесність, бо

часто представлені як тварини або предмети (кінь, пічка, скатертина), а конфлікти вирішуються в конкретних діях, нерідко під час змагань, а не в нудних діалогах. Цей шлях допомагає у наочно-образному та наочно-дієвому опануванні світу людських відносин та почуттів, їх подальше обговорення допомагає поєднати знання психології та внутрішній світ дитини.

Щодо психологічного трактування змісту казки, автор виділяє позиції М. Мюллера, де казки, як і міфи розглядаються як зображення природних явищ та їх втілень у місяці, грозі; Л. Лейстерна, який аналізував взаємозв'язки основних казкових мотивів і символічними повторюваними сновидіннями; А. Бастіана, який вбачав основні казкові мотиви як вроджені «елементарні ідеї людства»; аналітичну психологію К. Г. Юнга та його послідовниці М. -Л. фон Франц, для якої «елементарна ідея» замінюється «елементарною емоцією», направленою на виконання символічної дії [9].

І. Вачков, відділяючи психоказку від інших, проводить детальний порівняльний аналіз класифікації Т. Зінкевич-Євстегнеевої, описуючи відмінності психоказки від кожного зі згаданих у попередньому підрозділі видів. Так, автор не погоджується з поглядом психолога щодо використання психокорекційних казок для заміщення неефективного стилю поведінки, бо воно пов'язане з направленнями психотерапії, пов'язаної з біхевіоризмом, тому межа між терапією і корекцією стирається. Тож він розуміє під психокорекційними ті казки, які впливають на певні структури психіки з метою позитивних змін, одним із наслідків яких може бути зміна поведінки [Error! Reference source not found.]. Відмінність їх від психоказки полягає у відсутності в останніх прямих аналогій з життям дитини, орієнтації її на особистий розвиток через усвідомлення власних особливостей, в той час як психокорекційні, на його погляд, спрямовані на зміну психічних структур дитини в бік, бажаний для психолога, в той час як у психоказці відбувається вплив на зміни сенсів та цінностей. Водночас, спільними є схожість викликів героїв з досвідом дитини, можливість усвідомити власні переживання, пропонувані альтернативні моделі поведінки. Загалом можна стверджувати,

що вплив на дитину здійснюється в обох випадках завдяки однаковому психологічному механізму, а відсутність прямої аналогії з реальними життєвими ситуаціями у психоказці пояснюється націленістю на широку групу дітей одного віку зі схожими психологічними характеристиками, на відміну від індивідуального підходу у психокорекційних казках за Т. Зінкевич-Євстигнєєвою.

Автор пропонує враховувати літературознавчий погляд, психологічну інтерпретацію та юнгіанський метод при аналізі будь-якої психоказки у роботі з дитиною [**Error! Reference source not found.**]. Так, на прикладі «казки про ім'я» в літературознавчому сенсі акцентується певна вторинність її сюжету, запозичений мотив з творів Урсули Ле Гуїнн щодо наявності у героїв придуманих та справжніх імен, останні з яких відомі лише найближчим родичам. Психологічна інтерпретація символів передбачає погляд на казку як метафору про пошук ідентичності в рамках психологічних уявлень про імена, ставлення до власного імені розглядається як проєкція ставлення людини до себе, а неможливість злого чаклуна усвідомити своє справжнє ім'я означає потребу значного самоусвідомлення, якого може досягнути людина, котра приймає моральні цінності з власного бажання. Юнгіанський рівень опрацювання значення казки передбачає розуміння процесу індивідуації головного героя, коли спочатку хлопець, який не знає свого імені, не володіє справжньою ідентичністю, а маскою або персоною натомість. Пізнання таємниці імені в аналітичній психології передбачає досягнення гармонії свідомого та несвідомого через їхній конфлікт. Пройшовши навчання у мудреця, якого герой мусить покинути на шляху до індивідуації, позбавитися залежності від архетипу батька. Принцеса, яку герой лікує є символом Аніми – архетипу жіночого начала у несвідомому чоловіка. А злий чаклун – брат-близнюк відповідно є символом Тіні – архетипу витіснених сторін особистості, яку також потрібно інтегрувати для проходження етапів індивідуації. Тобто, наголошення на різночитаннях казки, яким послуговується автор, вкотре підкреслює важливість фокусу на кількох аспектах одночасно при

подальшому обговоренні з дитиною, що розширить її досвід, покаже різні інструменти потрібні для самоусвідомлення та різностороннього особистісного розвитку в реальному житті.

П. Яничев виділив три психологічні тенденції, які закріплюються і певною мірою задовольняються для слухача при засвоєнні казки. Це потреба в автономності (незалежності), потреба в компетентності (силі, могутності) та потреба в активності) [47]. Так, перша може бути відображена в мотивах відсутності батьків на початку, вигнання сина батьком, одруження та ін. Компетентність набувається завдяки доланню викликів, яке є відображенням обрядів ініціації. Менш очевидною є потреба в активності, яка по-різному вирішується у казкових сюжетах, де герой може бути працьовитий одразу або долати пасивність з часом. І. Вачков додає до психологічних потреб, які задовольняються через казку, порушення правил і заборон, потребу в абсурді, що відображає процес усвідомлення кордонів зовнішньої та внутрішньої реальностей.

Одна з найцікавіших із запропонованих вправ з практичним використанням казкових героїв та сюжетів передбачає обдумування дітьми своєї негативної риси з подальшим вибором казкового героя, який володіє тим, чого, на погляд дитини, бракує в її характері. Далі учасникам пропонується поділ на команди із завданням поставити короткий спектакль, в якому кожен із казкових героїв має найяскравіше проявити рису, завдяки якій він був обраний дитиною [Error! Reference source not found.]. Така вправа з подальшим її обговоренням сприяє глибокому осмисленню уявлень дітей про свої недоліки та переваги, навичці рефлексії, формуванню адекватної самооцінки, усвідомленням ставлення до певної риси характеру, освоєнню нових ролей – механізму розвитку особистості. Подібного ефекту досягає вправа, де дітям розповідається історія про те, що через потрапляння особливого мінералу на землю для застереження загрози від його випромінювання і для збереження людських душ учасникам пропонується обрати тварину, рослину або неживий предмет для тимчасового переселення, описати обґрунтування свого вибору

на папері та змодельовати приблизний шлях або план дій в тимчасовому образі на найближче майбутнє. Далі психолог або педагог зачитує ці описи, і група дітей має припустити, хто ким хотів би стати на деякий час. Вправа є корисною для визначення власних життєвих цінностей, позицій, подібне можна проводити з обговоренням казкового світу, який дитина хотіла би обрати для тимчасового проживання з аналізом обраної фабули та героя.

У своїх роботах автор також приділяє увагу особистісному розвитку педагогів, зокрема через опанування ними методів казкотерапії. Найцікавішим у контексті нашої роботи є використання принципів морфології народних казок, виділених В. Проппом:

1. «Постійними діючими елементами чарівних казок служать функції дійових осіб, незалежно від того, ким, як і коли вони виконуються.
2. Число функцій, властивих дійовим особам чарівної казки, обмежена. При цьому в окремо взятій казці вони не обов'язково можуть бути присутніми всі, але в змісті казки обов'язково виокремлюються хоча б деякі з них.
3. Послідовність функцій завжди однакова (в модельованих авторських казках часто відбувається відступ від цього принципу» [35].

Серед 31-ї функції виділеної В. Проппом, розглянутих у першому розділі, виділяються 24 основні, на погляд дослідника І. Вачкова.

Отже, ми простежили школу підходів до створення психоказки, яка також базується на класичній теоретичній схемі В. Проппа, і простежили, що різниця у різних напрямках полягає у техніках використання та питаннях, які задаються дітям для аналізу казки, а також у індивідуальному підході до написання казок та призначеному для використання групами дітей одного віку.

Розділ 3

Аналіз використання народних мотивів у авторських казках

3.1 Історія дослідження української народної казки

Дослідження української народної казки має тривалу історію і власні особливості. В цьому підрозділі здійснено короткий огляд основних праць фольклористів, починаючи з 19 ст., розглянуто особливості цих розвідок у зв'язку з браком праць, які б адаптували зібраний матеріал впродовж цього часу для розробки терапевтичних казок для дітей на основі традиційних персонажів, адаптованих до сучасних запитів і викликів дітей.

С. Карпенко в спробах реконструкції українського казкознавства виділяє такі етапи: «від запису до вивчення», який є найтривалішим; другий – власне науковий, кін. 19 - 1 тр. 20 ст., пов'язаний з фольклористичними школами (міфологічна, культурно-історична, антропологічна, компаративістська та ін.); третій – поверхневе вивчення жанрів у науково-популярних збірниках; четвертий – заснування кафедр фольклористики в університетах Києва, Львова, працями Л. Дунаєвської, В. Давидюка, О. Бріциної з багатостороннім вивченням гуманітарними науками [24].

Опираючись на методологію В. та Я. Грімма, О. Бодянський видав збірник «Наськы украинскы казкы запорозьця їська Матерьткы» (1835), де у віршованій формі виклав традиційні фольклорні сюжети, що було типовим для тогочасної літературної традиції.

Бібліографи-фольклористи вважають однією з перших публікацій текстів українських народних казок та приміток до них роботу 1841 року «Додаток до збірника пісень народних польських і руських» Каземіра Йозефа Туровського. Рональд Подбереский опублікував «Джерела текстів, короткий огляд і список руських (українських) казок» (польською мовою), завдяки цьому вченому багато оригінальних текстів з'явилися у польських виданнях [24].

Першими дослідниками, що започаткували збирання народних казок, були Є. Гребінка, П. Гулак-Артемівський, М. Максимович, І. Срезневський, Л. Боровиковський, М. Костомаров, М. Цертелєв, О. Бодянський та ін. З середини

XIX ст. казкові тексти публікувалися переважно власним коштом П. Кулішем, М. Драгомановим, І. Манжурою, В. Гнатюком, В. Шухевичем, В. Милорадовичем, Д. Мордовцем, Марко Вовчок та ін. Осмисленням художньої специфіки народної казки як фольклорного жанру займалися фольклористи XIX ст., зокрема М. Костомаров, О. Потебня, І. Рудченко, М. Сумцов, М. Драгоманов, І. Франко, В. Гнатюк, М. Павлико, А. Кримський, С. Савченко та ін. Так, Микола Костомаров у дослідженнях «Об историческом значении русской народной поэзии» (1843), «Славянская мифология» (1847) розглядав уснопоетичну творчість як джерело пізнання народного світогляду другої пол. 11- поч. 12 ст. [6].

Значним є внесок Російського географічного товариства, створеного у 1845 р. в Петербурзі, яке надавало наукового спрямування об'єднанню етнографів і фольклористів, до якого належали, М. Максимович, А. Метлинський, О. Афанасьєв-Чужбинський, К. Сементовський, М. Маркевич, О. Маркович.

До середини 1850-х рр. до РГТ надійшло близько 150 рукописів, у рамках якої розпочалася організована систематично збиральницька робота з 1848 р., що сформувало монографічний опис культури, побуту, традицій і звичаїв жителів окремих населених пунктів. Майже в кожному рукописі були серед описів обрядів та звичаїв збірки казок, що нараховували сотні зразків [24].

У 1844 році П. Кулішем було розроблене багатотомне видання фольклору з піснями, думами та казками, реалізований був двотомник «Записки о Южной Руси» (1857), де один із розділів присвячено казкам, причому матеріал сформований так, ніби казкові сюжети з'являються перед читачем з побутових схем. У подальшому роботу критикували за неточності, випускання та доповнення, перед собою автор ставив мету донести етнографічну атмосферу побуту предків.

Від окремого варіанту казки відбувся перехід до збірників, що зумовило проблему класифікації сюжетів. Фольклористи XIX ст. запропонували поділ казкових наративів за тематичними ознаками чи регіональною належністю текстів, спірним було питання жанрової класифікації казок. Наприклад, І.

Рудченко у передмові до першого випуску «Народных южнорусских сказок» (Київ, 1869) подав народну класифікацію: казки про звірів, про птиць і т. п., казки про нечисту силу, про зміїв, богатирів, суто побутові - про билицю, бувальщину.

М. Драгоманов використовував компаративістські та історико-генетичні методи, розмежовуючи не жанри, а проблематику, вивчав психологію і причини першовитоків зародження образів і мотивів.

З початком радянського періоду розвиток українського казкознавства уповільнився. Академічним вважався збірник О.Афанасьєва «Народні російські казки» (1855-1863)[1] (доопрацьований у редакціях К.Солдатинкова, О.Грузинського, М.Азадовського, М.Андрєєва, В.Проппа, Е.Мелетинського), куди вчений заніс і українські варіанти, але найбільшою перепоною для його видання була царська цензура [24].

У радянські часи вчені досліджували соціальну сторону казки, звертаючи увагу на побутові казки, особливо опозицію бідний/багатий у них. Казкознавці 30-х рр. ХХ ст. уклали збірники: за репертуаром казкарів і за жанрово-видовим поділом. Перший тип характеризувався пошуком джерел та причин породження казки, другий - відображав сучасний науково-культурний попит, глибше проникнення у процес казкотворчості (як пересічна людина могла створити казку). У збірниках 40-х рр. дослідники пропонували різні рішення проблеми жанрового поділу казок.

Аналізуючи дослідження народної казки в роботах вітчизняних і зарубіжних вчених, А. Г. Биконя виділяє такі аспекти її вивчення: мотиви, форму, стиль, мову[6]. Щодо міфологічних коренів наративів автор відзначив роботи Л. Дунаєвської, І. Разумової, В. Давидюк, В. Ятченко, В. Балушок. Щодо вивчення крізь призму структуралізму зазначені роботи В. Проппа, Є. Мелетинського. Окремо можна розглядати численні мовознавчі праці, присвячені дослідженням казки, наприклад, роботи О. Порпуліт, М. Курушиної, а також культурологічні праці, роботи з компаративістики,

дослідження міфологічного хронотопу та детальні аналізи персонажів-образів в роботах О. Бріциної, Л. Дунаєвської, В. Шабліовського та ін.

Таким чином, простежено початок зародження наукових досліджень української казки, відзначено основні історичні етапи та питання, які хвилювали збирачів українського фольклору в певні історичні періоди, зроблено огляд основних аспектів вивчення казки в межах гуманітарної науки, різноманіття та рівень розробки яких свідчить про науково доведене значення української казки як для глибшого розуміння історичних реалій певного періоду, так і для сучасних українців в різних напрямків гуманітарних наук. Тобто, численні дослідження доводять значення української казки як на колективному, так і на індивідуальному рівні. Водночас, сучасні українські казкотерапевти рідко використовують героїв традиційних народних казок, обмежуються здебільшого лише згадуванням імені персонажа, мало звертаючись до оригінальних сюжетів казки, його сильних та слабких сторін. Тож у наступному підрозділі розглянуто відсутність як якісного, так і кількісного використання українських народних сюжетів та героїв у збірниках казок для вихованців притулків для неповнолітніх у регіонах України.

Аналіз збірці казок та оповідань до Програми занять з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикової поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх у регіонах України

Програма занять з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикової поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх у регіонах України була розроблена Всеукраїнським громадським центром «Волонтер» і спрямована на підготовку спеціалістів для неповнолітніх у профілактичних засадах серед дітей, які потрапляють до притулків [19]. Вона була підтримана Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту та Представництвом Дитячого Фонду ООН в Україні - ЮНІСЕФ і впродовж 2003-2005 років включала в себе тренінговий модуль, підготовку групи психологів, збірку методичних матеріалів та програму занять.

У збірці, запропоновано казки та оповідання, напрацьовані спеціалістами та волонтерами у рамках проекту та апробовані під час безпосередньої роботи з дітьми різних вікових категорій. Твори поділені на три блоки: ті, що сприяють формуванню загальнолюдських цінностей у дітей, формуванню навичок ведення здорового способу життя та попередження ризикованої поведінки [19]. У першому підрозділі подано короткий огляд методу казкотерапії у профілактичній роботі, функції казки та казкотерапії, структуру корекційно-розвивального казкотерапевтичного заняття.

Розглянувши всі запропоновані психогами та студентами авторські казки, можна простежити такі особливості: у переважній їх кількості головними героями виступають звірі, найчастіше мишеня, білчєня, вовк, кіт, бджоли, кріт, поросята – поширені образи в українських народних казках, водночас зустрічається і крокодил. Сюжети казок також пов'язані з приготуванням борщем та викраденням меду, ягодами і горіхами, через те, що місцем подій найчастіше виступає ліс. Відповідно, присутні поширені образи українського фольклору та побуту.

У той же час, є цікаві приклади незвичного використання знайомих мотивів. Так, у казці «Щедрість» образ вовка в овечій шкурі, який в народній уяві

асоціюється як невартий довіри, в цьому випадку навпаки використовується як індикатор щедрості баранців до бідних, бо ті не допомагають вовку в шкурі овечки-жебракки, в який вбраний вовк на відміну від добросердної білочки, яка готова поділитися останніми запасами.

Представлені також кілька прикладів з використанням образів авторських казок, наприклад, у казці «Фарби серця» головним героєм виступає сонячний зайчик, натхненний чарівним світом повісті-казки «В Країні сонячних зайчиків» В. Нестайка. Але в цьому випадку казковий герой, який хотів розфарбувати потьмянілі кольори світу і віддати художнику частину свого внутрішнього тепла за фарби, усвідомлює, що розтрата великої частини його душі, виміняна на зовнішню яскравість світу, не зможе замінити світла душі.

Казка «Поросята-лихослови» хоча й свідомо відмежовується від порівняння з англійською казкою про трьох поросят, відомою в перекладі С. Міхалкова, використовує знайомі багатьом дітям образи трьох братів, які, ображаючи інших лісових звірів, проходять шлях перевиховання через скруту і небезпеку, в яку вони потрапляють. В поданій казці жоден із братів на початку не готовий тверезо оцінити ризики власних вчинків, допоки двоє із них не потрапляють в глибоку яму, втікаючи від вовка. Суперечливим є момент, чому третє порося не потрапило в халепу разом із ними, бо з сюжету казки розуміємо, що це сталося завдяки випадковості, коли той затримався на мить, щоб поцупити морквину у зайченяти. Вважаємо, що подібний момент не несе виховного характеру, а радше виступає проявом випадкової удачі, бо не вказано, що він був уважнішим і вчасно зупинився перед ямою.

У казці «Правильне життя» використовується образ квітки з семи кольорових пелюсток, відомим з казки про таку квітку Валентина Катаєва. В запропонованій історії кольорова квітка є головною героїнею, яка не має достатньої сили волі для боротьби з лінню і тому з часом блідне, втрачає яскравість пелюсток і контроль над власним життям, і зцілення її відбувається через відчуття сорому при зустрічі з іншою різнобарвною квіткою.

У великій частині авторських казок головними героями виступають діти, що потрапляють у чарівний світ, але їхні пригоди перебувають у тісному зв'язку з повсякденням та простими для розуміння метафорами. Наприклад, хлопець раптом починає чути голос книги, яка розповідає йому про ВІЛ та СНІД, вчить, як уберегтися від зараження і спонукає шукати відповіді на поставлені запитання. Є декілька казок, які надають фізичного втілення абстрактним образам - здоров'я, щастя, любов, дружба, безпека та ін.

Серед інших виділяється казка, де героями виступають столові прибори, які займаються приготуванням борщу, історії з головними неживими героями менш поширені в українській народній творчості.

Практичне використання запропонованої збірки авторських казок передбачає використання питань для обговорення, які стосуються мотивації героїв, їхніх цінностей, слабкостей та викликів. У зв'язку з відсутністю тренінгового модулю у вільному доступі важко однозначно оцінити повноту розкриття методу казкотерапії, оскільки, як ми розглянули у попередніх розділах, сформовані казки використовуються разом із комплексом психологічних вправ, які сприяють закріпленню нових моделей поведінки або цінностей.

Важливим доповненням до розглянутої збірки авторських казок може слугувати доповнення з переліком традиційних народних казок, обговорення яких сприятиме психокорекційним та превентивним заходам, на який спрямована програма. Так, С. Поворознюк пропонує такі народні казки для розв'язування основних проблем соціалізації дітей дошкільного віку з родин учасників АТО, а також внутрішньо переміщених осіб: «

1. «Дві кізоньки», «Летючий корабель», «Батько та син» для формування адекватної системи відносин в соціумі через розкриття важливості взаємної поваги та довіри, шанобливого ставлення молодших до старших і навпаки;
2. «Ріпка», «Рукавичка», «Котик і півник», «Зайчикова хатка», «Коза-дереза», «Сірко», «Котигорошко» для забезпечення комфортного входження дитини у новий дитячий колектив, налагодження взаємин

між однолітками завдяки казкам про дружбу, необхідність взаємопідтримки та допомоги;

3. «Півник і двоє мишенят», «Казка про двох цапків», «Кривенька качечка», «Лисиця та Журавель», «Івасик Телесик» для засвоєння дитиною норм і цінностей нового соціального середовища через казки про добро і зло, морально-етичні правила поведінки в різних життєвих ситуаціях та вмінні знаходити вихід зі скрутного становища [33].

Таким чином, проаналізувавши збірку казок та оповідань до Програми занять з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикової поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх у регіонах України, можна зробити висновок, що в авторських історіях присутні мотиви традиційних українських народних казок, як і казок інших народів, а також українських письменників, водночас до програми варто додати традиційні народні казки, які є ефективними інструментами для забезпечення психологічного зростання дітей, допомагають долати виклики та вибудовувати якісні стосунки з оточуючими.

Отже, проаналізувавши історію досліджень української казки, зрозуміло, що науковці аналізували насамперед структурні особливості, регіональні відмінності, відображення народного побуту, звертаючи менше уваги на виховні та психологічні повідомлення, закладені в народному фольклорі. Проаналізувавши збірку казок, запропонованих сучасними психологами, зрозуміли, що джерелами натхнення з українських народних казок для головних героїв виступали здебільшого тварини, а також деякі відомі авторські казки, тож запропоновано додавати до таких підбірок перелік традиційних казок, які відповідають виховному запиту психогів та вчителів.

Висновки

На підставі проведеного дослідження ми дійшли таких висновків: казкотерапія є ефективним напрямком практичної психології, що, використовуючи метафоричні ресурси казки, образи фольклору та психологічні методи, допомагає дитині долати проблеми, що виникають на шляху дорослішання. Казка є відображенням ініціації, метафоричним описом глибинного досвіду переживання вікових криз, уможлиблює проектування на реальну життєву ситуацію дитини та включення глибинних механізмів несвідомого завдяки архетиповим елементам.

Виконавши дослідження, стверджуємо, що поставлені перед нами завдання успішно виконано. Так, визначено відмінності між теоретичними працями щодо структури чарівної казки та їх практичною адаптацією для відповідності потребам казкотерапії. Так, згідно зі сформульованою метою та завданнями визначено, що актуальність праць В. І. Проппа та Д. Кемпбелла, які проаналізували структуру чарівних казок пов'язана зі спільною фабулою більшості казок щодо етапів становлення героя, яка відповідає потребам психолога для роботи з дітьми для допомоги їм у процесі індивідуації. І через те, що життя кожної людини є процесом становлення і розвитку, яке супроводжується доланням перешкод, вікових криз та опануванням нових навичок, символічним відображенням яких є казки, актуальність теоретичних праць з морфології чарівної казки та мономіфу, які допомагають сформувати каркас терапевтичної історії, зберігаючи відповідність структурі традиційної народної казки та етапам становлення цілісної особистості водночас, буде зберігатися впродовж наступних етапів розвитку казкотерапії.

Виконуючи друге завдання, з'ясовано, що основні відмінності між школами казкотерапії Т. Д. Зінкевич-Євстигнеєвої, Р. М. Ткач та І. В. Вачкова полягають у відмінностях завдань, які вони вирішують. Так, дослідження першого автора стосуються використання казкотерапії як виховного інструменту передачі знань про духовний шлях та соціальну реалізацію, показником ефективності якої є зміна поведінкових шаблонів здебільшого з створенням казок, які

матимуть універсальний характер використання і поєднані здебільшого з обговореннями мотивів дій персонажів, їхніх емоцій.

Роботи Р. М. Ткач свідчать про індивідуальний підхід до написання казки для окремої дитини через переконання, що казка тільки тоді стає терапевтичною, коли дитина ототожнюється з її героями, може провести паралель між сюжетом та власним життям і витягує якийсь урок або розуміє приховане повідомлення. У своїх працях психолог пропонує доповнювати створену на запит казку з численними психологічними прийомами, вправами та техніками підсилення сюжету.

І.В.Вачков вбачає мету казкотерапії у сприянні розвитку самосвідомості, соціалізації та створенні умов для становлення суб'єктності. Основною ціллю казкотерапії автор вбачає допомогу дитині розвинутися найоптимальнішим способом, головною умовою якого є підвищення рівня самосвідомості в межах освітнього середовища, тому автор звертає особливу увагу на роботі педагогів. Разом із аналізом структури казок у роботах представлені психологічні вправи та ігри для роботи з групами дітей. Тож зроблено висновок, що головною відмінністю є розробка казок на індивідуальний запит або для колективу, а також практичні вправи, які доповнюють каркас казки. Структура казок не має суттєвих відмінностей.

У третьому розділі проаналізована якість використання мотивів українських народних казок як джерела методу у сучасних збірках психологів для попередження ризикової поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх у регіонах України. Зроблено висновок, що в обраній для аналізу роботі представлені традиційні герої українських народних казок – тварини, але сюжетні мотиви здебільшого не перетинаються, окрім цього, в роботі присутні казки по мотивах іноземних або авторських. У зв'язку з відсутністю тренінгового модуля у вільному доступі важко було оцінити повноту розкриття методу казкотерапії, оскільки, як ми зрозуміли з досліджень попередніх розділів, сформовані казки використовуються разом із комплексом психологічних вправ, які сприяють закріпленню нових моделей

поведінки або цінностей. У роботі були представлені лише запитання до казок, тож було запропоновано додати практичні вправи для закріплення опрацьованих тем, а також перелік народних казок, які можна використовувати для роботи із заданими потребами.

Робимо висновок, що мету роботи досягнуто, а поставлені перед нами завдання виконано, можна з впевненістю стверджувати, що казкотерапія – ефективний метод роботи з дітьми для допомоги у рішенні проблем у процесі дорослішання, джерелом для якого є народна творчість.

Список використаної літератури

1. Chech E. V. I am angry today. Tell me a fairy tale. – SPb.:Rech MSfera, 2009. – 144 p.
2. Kiselyova M. B. Art-therapy in work with the children: Guideline for children`s psychologists teachers doctors and specialists working with the children. – SPb.: Rech 2006 – 160 p
3. Parables, fairy tales, methaphors in development of the child SPb.:Rech 2007 – 296 p.
4. Verbal and nonverbal metaphor with children in counseling. Journal of Counseling & Development, 86(4), 399-411
5. Анцыферова Л.И. Психология формирования и развития личности // Человек в системе наук. М.,
6. Биконя А. Г.
Народна казка в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених / А. Г. Биконя // Слов'янський світ. - 2014. - Вип. 12. - С. 83-93. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/slsv_2014_12_8
7. Бретт Д. «Жила-была девочка, похожая на тебя...». М.: Независимая фирма «Класс», 1996
8. Бріцина О.Ю. Українська народна соціально-побутова казка: специфіка та функціонування. / О.Ю. Бріцина - К.: Наукова думка, 1989. - 152
9. Бурчик, О. В. Групповая сказкотерапия в особистісно орієнтованому вихованні дітей [Текст] / О. В. Бурчик // Вісн. Житомир, держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 25. – С. 203–205.
10. Вачков И.В. Психология для малышей, или Сказка о самой «душевной» науке. М., 1996.
11. Вачков И.В. Групповые методы в работе школьного психолога. М.: Ось-89, 2002.
12. Вер Г. Понятие индивидуации у Юнга // Энциклопедия глубинной психологии. – Т.4. – М., “Когито-Центр”; МГМ, 2004. – 588.
13. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте:

Психол. очерк: Кн. для учителя. М.: Просвещение, 1991.

14. Гнездилов А.В. Авторская сказкотерапия. Дым старинного камина (сказки доктора Балугина). - СПб.: Речь, 2002
15. Добжинская Т. Метафора в сказке //Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. С. 476-492.
16. Доценко Е. Семантическое пространство психотехнической сказки // Журнал практического психолога.
17. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка. / Лідія Дунаєвська - К.: Вища школа, 1987. - 127 с.; Дунаєвська Л.Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. / Л.Ф. Дунаєвська- К.: КУ ім. Т. Шевченка, 1997.-447 с
18. Журнал практического психолога. 1999. № 10-11. С. 27-37.
19. Збірка казок та оповідань до Програми занять з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикової поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх у регіонах України / Виноградова О.А., Журавель Т.В., Лозован О.М. За заг. ред. Т. В. Журавель; – К.: "Версо-04", 2005. – 75 с
20. Зинкевич-Евстигеева Т. Практикум по сказкотерапии / Т. Зинкевич-Евстигеева, Т. Грабенко – СПб. : Питер, 2001. – 315 с.
21. Зинкевич-Евстигеева Т.Д. Путь к волшебству. Теория и практика сказкотерапии. СПб., 1998.
22. Зинкевич-Евстигеева Т.Д., Грабенко Т.М. Практикум по креативной терапии. СПб.: Речь, ТЦ Сфера, 2001.
23. Зинкевич-Евстигеева Т.Д., Тихонова Е.А. Проективная диагностика в сказкотерапии. – СПб.: Речь, 2003. – 200 с.
24. Карпенко С. ГЕНЕЗА НАУКОВОГО ЗБІРНИКА НАРОДНИХ КАЗОК / С. Карпенко. – 2017. – С. 217–226.
25. Колесник І. Розробка проблеми індивідуалізації та її методів в аналітичній психології К. Юнга / І. Колесник. – 2009. – С. 72–77.

26. Кэмпбелл Д. Герой с тысячью лицами: Миф. Архетип. Бессознательное = The Hero with thousand faces / ред. И. Старых; пер. с англ. К. Семёнов. — СПб.: София, 1997. — 336 с.
27. Литературный энциклопедический словарь. М., Литературный энциклопедический словарь. М., 1988 с. 383
28. МиллсДж., Кроули Р. Терапевтические метафоры для детей и «внутреннего ребенка». М.: Независимая фирма «Класс», 2000.
29. Нартова-Бочавер С.К. Народная сказка как средство стихийной психотерапии // Хрестоматия. Сказки народов мира. М.: Институт практической психологии, 1996. С. 3-14С.К.Нартова-Бочавер. 1996
30. Обухов Я. Л. Психоанализ сказки и символдрама. // Журнал практического психолога. № 10-11, 1999
31. Парки М. Сказки для управления изменениями. Как использовать сказки для развития людей и организаций. М.: Добрая книга, 2005.
32. Пезешкян Н. Торговец и попугай. Восточные истории в позитивной психотерапии. – Владивосток: ЛАИНС, 2003. – 110 с.
33. Поворознюк С. Українські народні казки та легенди у вихованні й розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників антитерористичної операції внутрішньо переміщених осіб / С. Поворознюк. // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2018. – №19. – С. 182–186.
34. Полковенко Т. В. ВИДАННЯ ДЛЯ КАЗКОТЕРАПІЇ: ВИХОВАТЕЛЯМ, ПЕДАГОГАМ, ПСИХОЛОГАМ, БАТЬКАМ / Т. В. Полковенко, О. Полковенко. // Scientific Journal «ScienceRise». – 2016. – №6. – С. 44–48.
35. Пропп В.Я. Морфология сказки. Исторические корни волшебной сказки. (Собрание трудов В.Я.Проппа). М.: Лабиринт, 1998.
36. Сапогова Е.Е. Вниз по кроличьей норе: метафора и нонсенс в детском воображении. // Вопросы психологии. 1996. № 2. С. 5-13.
37. Сказкотерапия: Развитие самосознания через психологическую сказку. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.; Ось-89, 2007. – 144

38. Соколов Д.Ю. Сказки и сказкотерапия. М., 2000
39. Ткач Р. М. 50 целебных сказок для детей/Р. М. Ткач.- М.: Институт общегуманитарных знаний, 2016. – (Доктор сказка. Золотая коллкция сказкотерапии). – 215 с. – ISBN 978-5-88230-048-6
40. Ткач Р. М. Т48 Сказкотерапия детских проблем. — СПб.: Речь; М.: Сфера, 2008. — 118 с.
41. Тренинг по сказкотерапии / Под ред. Т.Д.Зинкевич-Евстигнеевой. СПб.: Речь, 2000.
42. Українську народні казки, легенди, анекдоти / Упор. Г. Сухобрус і В. Юзвенко. - К.: Держлітвид., 1957. - 544 с.;
43. Франц фон М.-Л. Психология сказки. — СПб., 1998
44. Франц фон М.-Л. Психология сказки. Толкование волшебных сказок. Психологический смысл мотива искупления в волшебной сказке. СПб., 1998
45. Эстес К. П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях. – М.: Издательский дом «София», 2005. – 496 с
46. Юнг К.Г. Психология бессознательного. М., 1994.
47. Яничев П.И. Психологические функции волшебной сказки

Додатки

Додаток 1

«Врятовані літери» Л. І. Храмцовської

Ми знову вирушаємо з вами, хлопці, в чудову країну, в якій живуть літери. Придивіться: ось іде струнка А з ремінцем на поясі, а ось опецькувата Б в кепочці з козирком. А ось котиться пустунка І, а за нею весела принцеса И, а з нею схожий на молодий місяць принц С. На вулиці сидить тиха П. Уявили? І ось одного разу трапилася біда. Над країною пронісся страшний ураган і забрав шість букв. І тепер колишнього життя немає, всі букви засмучені. Тільки ви можете допомогти! Ну що ж, візьметесь допомагати країні букв? Тоді в дорогу! Адже, щоб увійти в країну, нам потрібно зробити зворотний рахунок від 20 до 0. Які молодці! Все вам під силу! Тепер давайте шукати літери! Зниклі букви знайде той, хто запам'ятав, які букви я називала на початку казки. Як виглядали ці літери? А тепер давайте розставимо букви на свої місця. С - на перше місце, П - на друге, А - на третє, С - на четверте, И - на п'яте, Б - на шосте, І - на сьоме. Прочитайте, що це за слово вийшло, коли радісні букви взяли за руки? "Спасибі"! Це врятовані вами букви дякують.

Так уроки перестають бути нудними і з'являється сенс виконання завдань. .
[20; ст. 74-75]

Додаток 2

Кулешова Юлія «Казка про дівчинку Настю, яка боялася темних комор»

Жила-була дівчинка Настя. Жила вона з мамою і татом у великій і затишній квартирі. У Насті була своя маленька і світла кімната, там разом з нею жили її іграшки. І все б було прекрасно, та ось тільки боялася Настя проходити повз темну і похмуру комору, в якій зберігалися різні старі речі і всякі баночки з варенням і соліннями. А вже щоб заглянути в цю комору, взагалі не могло бути й мови. Одного недільного ранку вся сім'я зібралася на кухні пити чай. «Ой, я ж варення забула дістати, - сказала мама. - Настуню, сходи візьми в коморі баночку з варенням». Застукало у Насті сердечко, але вона встала і пішла за варенням. Підійшла дівчинка до дверей комори, сердечко ще голосніше закалатало, ну ніяк не хотілося їй двері відчиняти, потопталася вона біля них і пішла назад на кухню. «Ні, мамо, - тихенько сказала вона, - ти краще сама варення принеси, а то я не знаю, яке взяти ...» «Ну, гаразд, принесу сама», - відповіла мама. Весь день Настя думала про те, що сталося вранці. Незручно якось вийшло, адже мама попросила її допомогти, а вона не змогла прохання виконати, ну вже дуже не хотілося заходити в комору.

Увечері лягла Настя спати в своє тепле, м'яке, затишне ліжечко, поклала поруч з собою плюшевого ведмедика і швидко заснула. І приснився Настусі дивний сон, ніби вся квартира ожила і всі кімнати розмовляють між собою. «Які гарні у нас господарі, добрі, турботливі, акуратні. А маленька господиня - така мила», - сказав зал. «У мене вона часто буває, вона у мене спить і грається тут, і часто базікає у мене зі своїми друзями, - сказала дитяча кімната, - ... а у вихідні вона сама приводить мене в порядок». «І у мене вона часто буває, - сказала кухня, - часто вона нишком від мами залазить в буфет і ласує цукерками, але я не кажу про це мамі». «А знаєте, яка смішна вона вранці, така сонна, - сказала ванна кімната, - а коли вона купається, то так весело грає з мильними бульбашками, дуже мило!» «А вечорами вона часто сидить у мене і дивиться мультфільми по телевізору», - сказала найбільша кімната. «А до мене вона не заходить і навіть не заглядає», - пролунав тихий

ображений голосок. Це сказала маленька комора. "Але чому? - вигукнула ванна. - Адже у тебе зберігається стільки всього смачного! » «А коли наша маленька господиня хворіла і кашляла у тебе знайшлася для неї баночка меду», - підтвердила кухня. «Напевно, вона боїться мене, тому що на нижніх полицях у мене зберігається багато старих, запорошених непотрібних речей, і взагалі я темна і непоказна, і у мене немає нічого цікавого», - сумно сказала комора. «Але разом зі старими речами в тобі зберігаються їх історії, таємничі і загадкові, романтичні і веселі. Не плач, коморо, я впевнена, моя господиня до тебе загляне, обов'язково загляне і побачить, що ти зовсім не страшна», - вигукнула дитяча кімната. Тут у вікно заглянув перший промінь світла і кімнати замовкли. Прокинулася Настя і думає, приснилося їй це чи справді вона таку розмову чула. Згадала вона свій сон, і так шкода їй стало комору, схопилася вона з ліжка, побігла до комори й зупинилася біля дверей, потихеньку простягнула руку і відкрила двері. Сонячні промені з кухні проникли в темну маленьку кімнатку, і Настя побачила, що комора зовсім не страшна, тут трохи темнувато, зате якось все загадково, а ось і баночки з улюбленим її варенням. «Насте, ти що там робиш? Біжи вмиватися », - пролунав голос мами. «Я ще загляну до тебе», - прошепотіла Настя і побігла в ванну. Потім, як завжди, сім'я зібралася за сніданком. «Зараз я принесу варення», - сказала мама. «Сиди, сиди, матусю, - закричала Настя, - я сама принесу!» Вона підбігла до комори, відчинила дверцята, і, здавалося, всі баночки на полицях почали усміхатися їй. «Я тепер часто буду до тебе заглядати», - прошепотіла Настя і провела рукою по сірій фарбованій стіні. Увечері, коли Настя лягала спати, вона оглянула свою кімнату, підморгнула їй і тихенько запитала: «Я все правильно зробила?» І їй здалося, що люстра весело хитнулася їй у відповідь, ніби киваючи: «Так». [20; ст.92-94]

Додаток 3

Галина Кисліцина. «Чарівні крила»

Це було в Тибеті... Високо в горах, покритих шапками снігу, в гнізді орлів вилупилося пташеня. Багато в чому воно було схоже на своїх братів і сестер, але батьки відразу помітили в ньому щось незвичайне: на його пір'ї були перлинні нитки, на крилах - блискучі лусочки. Росло пташеня відокремлено, воно часто залишалося на самоті, залітало у віддалені ущелини. Цілими днями могло не брати ні крихти їжі. Оракул, який побачив це пташеня, сказав батькам: «У вашого дитяти незвичайна доля. Подивіться на його пір'я, на крила. Це чарівне дитя. Не заважайте йому рости, тільки дивіться і спостерігайте, що відбуватиметься». Сказав так оракул і пішов. Повага до оракула було сильна, і батьки слідували його пораді. А пташеня тим часом росло і ставало казковою, чарівною птахою з прекрасними крилами, розумними очима і добрим серцем. Настав час розставання з рідним гніздом. Птах Нитка перлів (так його стали називати) вирушив у дорогу. Якщо зустрічав сили зла, то закривав їх своїм тілом, яке ставало величезних розмірів, і зло зменшувалося або зникало зовсім. Якщо птаха бачила радість, розпрямляла свої прекрасні крила - і все навколо осяювалося чарівним світлом. Якщо Нитка перлів втомлювалася, вона летіла на вершину гори, сідала на сніг і отримувала нові сили. Так тривало тисячоліття. Багато всього вона побачила, була захисницею для слабких, войовничою і непохитною для злих. Прилетівши в черговий раз на казкову вершину, вмиваючись чарівним снігом, Нитка перлів раптом важко зітхнула: «Що це зі мною? Це якесь нове відчуття. Відчуття, незнайоме мені». І стала прислухатися до себе, спостерігати за тим, що відбувається з нею. Вона відчула, що самотня. Згадала, як радіють люди, як граються тварини, коли їх двоє. «А чому я одна?» І почула Голос: «Ти не як всі. Твоя доля - диво. Але якщо ти хочеш знайти свою пару, ти повинна пройти випробування». «Так! Так! Я згодна», - вигукнула Перлова нитка. «Тоді скинь свої перлинні нитки, чарівні блискітки і вирушай у дорогу»,

- сказав Голос. Перше, що зустріла птаха, було нерозуміння. Вони говорили іншою мовою. Їй доводилося голодувати, терпіти приниження і біль, але вона знала, що пройде через ці випробування і навчиться розуміти тих, з ким живе, і вони візьмуть її теж. Так і сталося. Багато в чому Нитка перлів стала схожа на них. Знайшовся їй супутник. Він був гарний. Його біле пір'я сяяло в променях сонця. Нитка перлів пізнала любов: коли скажено б'ється серце, коли відчуваєш, як несешся в далечінь. Йшли години, дні, місяці і роки. У Нитки перлів вилупилися пташенята, які вирости і полетіли з гнізда. Перлова нитка глибоко зітхнула і промовила: «Що це зі мною? Якесь нове, нове, незнайоме мені відчуття». І в цей час побачила, як на її крилах з'являються блискітки, а на тілі – нитки перлів. Вона почула знайомий Голос: «Ти пізнала земну любов. Ти хотіла цього. Але твоя доля інша. Твоя доля - захищати слабких і знедолених, вносити гармонію у душі людей, які роздираються протиріччями і чварами. Якщо ти хочеш, візьми з собою коханого. Ось тобі чарівний мішечок з блискітками. Кинь на свого коханого ці блискітки, і він здобуде таку ж чарівну силу, як у тебе». Нитка перлів так і зробила. З тих пір вони удвох літають по світу [20; ст.138-140].

Додаток 4

Донечко, давай ми з тобою разом трохи пофантазуємо. Для цього потрібно закрити очі. Закрила? А тепер уявімо, що лежимо ми не в ліжку, а на білій хмарці. Вона дуже м'яка, ніжна і злегка нас гойдає. На небі багато зірочок. Вони співають нам свої улюблені мелодії і своїм сяйвом осяюють блакитну прозору річку. Весь день у ній плюскотіли і грали рибки, а зараз втомилися і пливуть відпочивати. У них закриваються очі. Вони засинають одразу на мушлях. Над річкою пролітає пташка. Вона дивиться у воду і бачить на дні сонне царство. Пташка теж позіхає і летить спати в своє тепле затишне гніздечко. Стихає шум вітру, перестає дзюрчати струмочок. На річці вже немає хвиль. Вона стала тихою і спокійною. Разом з річкою заснув і ліс. Всі його тваринки поховалися у свої нірки, тому що їм, як і пташкам і рибкам, до ранку потрібно набратися свіжих сил, а ці сили дає сон. Рибки і тваринки дуже люблять бачити сни. Тому засинають раніше всіх. Коли засинають люди, їм сниться щось цікаве і чарівне. Уві сні розкриваються багато секретів і таємниць. І чим швидше ти заснеш, тим більше цікавого побачиш уві сні. Хмарка повільно опускає тебе в ліжечко, бажає на добраніч і теж засинає. Спить і сонечко. Прокинеться воно тільки вранці і розбудить тебе своїми теплими промінчиками. Не спить один тільки місяць. Він розповідає казки всім, хто заснув. Коли ти заснеш, місяць розповість казку і тобі. Я теж піду спати і бачити сни, а завтра розповім, що мені наснилося. Спи спокійно, донечко. Солодких тобі снів. [20; ст.111-112].

Додаток 5

Мій друг - Дракон

(Майже правдива історія)

У мене є знайома дівчинка на ім'я Дарина. Мама і тато звать її Даша, а старший брат - Боягуз. Рік тому, коли Дарина була зовсім маленькою дівчинкою, старший брат розповів їй казку про непереможного триголового Дракона. Це чудовисько ніхто не міг перемогти: ні сміливі богатирі, ні злі чаклуни, ні добрі чарівники. Дракон був безсмертний. Якщо йому рубали голову, на її місці виростали три нові. Це була дуже страшна казка. З тих пір Даша погано спала. Щоночі їй снівся один і той же сон, що до неї в спальню вривається Дракон, що дихає вогнем і ... Даша в жаху прокидалася. Дівчинка жодного разу не зуміла додивитися це сновидіння до кінця, так їй було страшно. Коли Дарина розповіла мені свій сон, я згадала, що всі дракони - великі ласуни, вони дуже люблять цукерки і печиво. Ми домовилися з Дашею залишити перед сном на тумбочці біля ліжка блюдо з ласощами і додивитися сон до кінця. Наступного ранку Дарина розповіла мені продовження сну. Коли Дракон увірвався в кімнату і вже хотів на неї накинутися, він побачив блюдо з цукерками і печивом. Дракон обережно підійшов до тумбочки і почав набивати свій рот солодощами. Після того як все було з'їдено, він тихо прошепотів: «Дашо, ти найкраща дівчинка на світі. Ти одна не стала рубати мою голову, а нагодувала цукерками і печивом. Тепер я - твій друг. Нікого і ніколи не бійся, від сьогоднішньої ночі твій сон охороняє Дракон». Після тієї ночі Дашу перестали турбувати нічні жахи. У всій цій історії залишилася одна загадка: куди зникли цукерки і печиво? Чому блюдо вранці було порожнім? Чи, може, відповідь на це питання знають мама і тато Даринки? [40; ст. 15]

Додаток 6

Левеня у школі

В одному лісі жила сім'я левів: тато, мама і двоє левенят, один старший, другий молодший. Лев'яча сім'я була дружна і в лісі шанована. Всі звірі в лісі цінували лева-батька за мудрість і сміливість. Маму-левицю любили за її доброту і м'якість. Старше левеня поважали за спокійну вдачу і витримку. А молодшого левеняти ще полюбити не встигли, тому що він по лісі один не гуляв і з іншими лісовими мешканцями спілкувався рідко.

Настав час молодшому левеняті йти в школу.

- Нарешті інші звірята дізнаються і люблять мене, як тата, маму і брата, - мріяло маленьке левеня, - піду в школу і примушу всіх себе поважати.

З першого дня в школі левеня намагалося здобути повагу однокласників. Кине в білочку шишку і питає: «Хто найвлучніший? Хто найсильніший?» Повалить на землю ведмедика і радіє: «Я - найспритніший, я - найсильніший». Вдарить слоненя книжкою по голові і кричить від захвату: «І тебе перемиг. Я в класі найсильніший». Минуло два тижні, тільки ніхто з однокласників не хотів з левеням дружити. Сумно стало левеняті, прийшло воно додому і питає старшого брата: - Чому ніхто зі мною не дружить? Чому звірі мене не поважають, як тебе?

Мовчить старший брат. Спокійно спостерігає з-за куща за молодим козеням, яке на галявині пасеться. А маленьке левеня все навколо брата бігає, то за вухо вкусить, то за хвіст потягне: - Скажи, чому мене ніхто не поважає, ніхто не хоче зі мною дружити? Я ж сильний, найсильніший в класі! Я ж син царя звірів!

- Царська сила не в тому, щоб кулаками розмахувати та однокласників ображати. Царська сила в витримці і в спокої. Ось ти бігаєш навколо мене, миготиш перед очима, як метушлива муха, а я очей не відводжу від козеняти. Сила моя у витримці і в спокої. За те мене інші звірі поважають, що ні на кого марно не кидаюся.

Послухало маленьке левеня старшого брата і пішло до мами-левиці: - Скажи, мамо, чому мене ніхто не поважає, ніхто не хоче зі мною дружити? Я ж сильний, найсильніший в класі! Я ж син царя звірів!

Обняла левиця свого синочка, лизнула його ніжно і шепнула на вушко: - Любе моє кошеня, ти ж ніжний і ласкавий. Сила твоя царська в доброті. Якщо будеш до інших звірят уважним і добрим, вони всі з тобою дружити захочуть. Маленьке левеня для себе вже вирішило: «Буду спокійним і стриманим, буду добрим і уважним». Але раптом задумалося: «А для чого мені тоді царська сила?» З цим питанням маленьке левеня побігло до батька.

- Сказав мені старший брат, що сила царська в витримці і спокої. Мама сказала, що моя сила в доброті. А для чого мені тоді царська сила, для чого мені м'язи, кігті і гострі зуби? - запитує левеня батька. Подивився цар звірів на свого сина, поклав важку лапу йому на плече і м'яким голосом промовив: - Праві і мама, і брат. Сила царська потрібна не для того, щоб інших звірят ображати. Будеш спокійним і добрим - однокласники тебе полюблять і будуть з тобою дружити. А м'язи потрібні, щоб вигравати спортивні змагання. А кігті і гострі зуби необхідні, щоб захищати молодших і слабких.

Зраділо левеня, що розкрилася йому царська таємниця. Знало, тепер у нього обов'язково будуть друзі, а однокласники будуть його поважати і любити, як всі звірі в лісі поважають і люблять тата, маму і брата. [40; ст. 53-55].